

Нормативи збору встановлюються Кабінетом Міністрів України як фіксовані суми у гривнях за одиницю основних забруднюючих речовин та розміщення відходів. За викиди пересувними джерелами забруднення нормативи збору встановлюються залежно від виду пального та транспорту. Понадлімітні обсяги обчислюються та сплачуються в п'ятикратному розмірі.

Збори за забруднення навколишнього природного середовища підприємства перераховують у таких розмірах:

- 20 відсотків – до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі бюджетів місцевих рад;
- 50 відсотків – місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі бюджетів Автономної Республіки Крим, обласних рад;
- 30 відсотків – до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, що утворюється у складі Державного бюджету України.

Основні напрями використання Фонду можна згрупувати так:

- фінансування природоохоронних заходів;
- фінансування ресурсозберігаючих заходів;
- забезпечення екологічної безпеки.

Кошти Фонду використовуються в межах бюджетних програм визначених законодавством, згідно з кошторисами, які затверджуються Міністром екології та природних ресурсів за погодженням з Мінфіном. Під час формування бюджетних програм, які фінансуються за рахунок коштів Фонду, пріоритет повинен віддаватися природоохоронним та ресурсозабезпечуючим заходам, визначеним Законами України і спрямованим на запобігання, зменшення та усунення забруднення навколишнього природного середовища.

До 10 % коштів Фонду може резервуватися для здійснення непередбачених випадків, пов'язаних з природоохоронною діяльністю, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту Державного бюджету України.

В рамках реалізації міжнародного проекту "Зміцнення екологічних фондів в Україні" фахівцями Міністерству охорони навколишнього природного середовища запропоновано проведення відповідних реформ. На думку розробників проекту, потрібно існуючу трирівневу систему державних бюджетних екологічних фондів перетворити у дворівневу (державний, місцевий) систему позабюджетних екологічних фондів–юридичних осіб, а також збільшення надходжень та покращення управління грошовими потоками.

УДК 65.012.8.33+621

С.Я. Кісь – Івано-Франківський НТУ нафти і газу

НАФТОГАЗОВІ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розглядається визначення понять економічна безпека держави, енергетична безпека та ресурсна у вітчизняній літературі, розкриває суть стратегії економічної безпеки держави, проводить аналіз забезпеченості України нафтою і газом, визначає загрози економічній безпеці в контексті функціонування нафтогазового комплексу та шляхи їх локалізації, пропонує напрями пріоритетного розвитку нафтогазової галузі України, для забезпечення національних економічних інтересів.

S. Ya. Kis' – Ivano-Francivsk national technical university of oil and gas

Oil-and-Gas strategy of economic safety of Ukraine

In this the author looks into the definitions of such notions like economic security, power and resource security in home literature, reveals the essence of strategy of the economic security of state, makes an attempt to analyse the oil and gas provision of Ukraine, determines the danger for economic security in the context of functioning of the oil and gas complex and the ways of their localization. The author proposes the directions of priority development of the oil and gas field of Ukraine for support of the national economic interests.

Сучасний розвиток економічних відносин визначається ступенем інтеграції країни в світовий економічний простір, рівнем самодостатності її господарства, умовами економічної та соціальної політики, які забезпечують гідне місце держави в світовій системі. Трансформаційні процеси в Україні, які набрали обертів з початку 90-х років було спрямовано на утвердження у нашій державі ринкових пріоритетів розвитку, формування дієвих механізмів забезпечення економічної самостійності. Зміни, які відбулися за роки незалежності, на сучасному етапі розвитку вимагають переосмислення, оцінки впливу економічних перетворень у державі на рівень її розвитку. На нашу думку, необхідно здійснити аналіз початкового етапу економічних трансформацій в країні, визначити фактори впливу, що спричинили економічну кризу, розробити пропозиції щодо стратегій розвитку галузей народного господарства України.

Глобальні масштаби розвитку економіки вимагають від нашої держави з одного боку швидких змін, пов'язаних з інтеграційними процесами, а з іншого – забезпечення національних інтересів, створення надійної системи протидії руйнівним тенденціям, що спричинені як відкритістю національного господарства, так і неспроможністю в тактичному плані локалізувати внутрішні та зовнішні загрози господарській системі.

Вирішення питань, які стосуються захисту національних інтересів держави покладається на національну безпеку (НБ), провідною складовою якої є економічна безпека (ЕБ), що означає стан захищеності національного господарства від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення [1, с. 18]. Поступальні кроки молодій українській державі до економіки ринкового типу обов'язково повинні супроводжуватись науково обґрунтованою державною стратегією (концепцією) економічної безпеки. Тут визначені глобальні та поточні національні інтереси та цілі, методи, засоби та механізм їх досягнення, конкретизовані види небезпеки в різних сферах та галузях господарської діяльності, вироблені заходи адекватні можливим загрозам, спрямовані на зниження рівня небезпеки. Стратегія забезпечення економічної безпеки – це довготермінова програма, реалізація якої дасть можливість досягти спокою в державі протягом довготривалого періоду, підвищити рівень економічного розвитку, збільшити темпи зростання національного виробництва. Стратегія національної економічної безпеки повинна базуватися на багатоваріантності прогнозів соціально-економічного розвитку України і коригуватися залежно від розвитку подій за тим чи іншим варіантом.

Верховною Радою України 16 січня 1997 року схвалено Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. В документі сфера економічної діяльності визначена як важлива складова національної безпеки держави (НБД), сформульовано загрози національній безпеці, серед яких важливе місце займає невирішеність проблеми ресурсної залежності вітчизняної економіки від інших країн [2].

Метою статті є оцінка наявних та потенційних можливостей розвитку нафтогазового комплексу (НГК) України, його впливу на рівень економічної безпеки держави. Завдання, які стоять перед даним дослідженням полягають у визначенні загроз ЕБД, викликаних змінами в роботі нафтогазової галузі промисловості, розробці рекомендацій щодо створення ефективної системи захисту життєво важливих інтересів національного господарства, пов'язаних із забезпеченням нафтою та газом.

Наукові розробки з питань економічної безпеки належать таким українським вченим як Г. Пастернак-Тарнаушенко, Я.В. Жаліло, В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько, В.І. Мунтіян, С.В. Мочерний, О.Г. Білорус, Г.Ю. Дарнопих та інші. Більшість з них у своїх працях приділяють значну увагу ресурсній безпеці держави, забезпеченості України енергоресурсами, які є одним із чинників безпеки та самодостатності вітчизняної економіки. Зокрема, в монографії В.Т. Шлемка та І.Ф. Бінька серед основних внутрішніх складових економічної безпеки держави виділено сировинно-ресурсну та енергетичну безпеку, показано шляхи вирішення проблеми забезпеченості України власними енергоресурсами [3]. В праці "Глобалізація і безпека розвитку" авторського колективу під керівництвом професора О.Г. Білоруса розглянуто вплив українсько-російських економічних відносин на рівень економічної безпеки нашої держави, при цьому значну увагу приділено залежності української економіки від поставок нафти і газу з Росії, запропоновано варіанти взаємовигідного співробітництва з точки зору захисту стратегічних національних інтересів обох країн [4]. Приклад програми забезпечення економічної безпеки держави представлено в підручнику Г. Пастернак-Тарнаушенка. Теоретична розробка вченого базується на методі порівняння наявних та необхідних ресурсів у державі, визначенні причин нестачі їх певних видів (джерел загрози недопостачання), ступеня залежності постачання ззовні, а також передбачає розробку рекомендацій, щодо заміни тих видів ресурсів, яких бракує на території країни, або котрі імпортуються [5].

В даному науковому дослідженні використані теоретичні та практичні матеріали, які стосуються минулих і сучасних тенденцій розвитку нафтогазового комплексу України. Їх авторами виступають науковці-практики, які, аналізуючи показники роботи нафтогазової галузі України за певний період часу, виділяють причини та наслідки їх позитивних чи негативних змін, накреслюють реальні перспективи розвитку стратегічно важливої галузі українського господарства. Автором понад 100 наукових праць з проблем розвитку нафтогазового комплексу України, а також книги "Енергетична безпека України", виданої у 2000 році, є І.В. Діяк. У своїх дослідженнях вчений проследжує формування і розвиток кризи у нафтогазовій промисловості нашої дер-

жави та заходи, вжиті для її подолання, дає оцінку її сировинно-ресурсному потенціалу, пропонує кроки для зміцнення енергетичної безпеки України.

Ресурсна безпека держави – це відгалуження (напрямок) економічної безпеки. Ресурси та володіння ними є одним з головних чинників стабільності та безпеки розвитку держави. Відсутність або часткова забезпеченість ресурсами спричиняє до великих збитків у економіці держави, призводить до прийняття рішень, що не відповідають її інтересам, загрожують її суверенітету та державності.

Енергетична безпека – це різновид ресурсної безпеки, який визначається рівнем забезпеченості держави достатньою кількістю енергоресурсів (відсутність у державі достатньої кількості енергоносіїв створює дуже небезпечне середовище) [5, с.29]. Під енергетичною безпекою України необхідно розуміти спроможність держави забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити оптимальну диверсифікацію джерел і шляхів постачання в Україну енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування національної економіки у режимі звичайного, надзвичайного та воєнного стану, попередити різкі цінові коливання на паливно-енергетичні ресурси або ж створити умови для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на ці ресурси [3, с.27].

Стратегічно важливими сировинними та енергетичними ресурсами держави є нафта і газ, які виконують функцію забезпечення енергетичної складової економічної безпеки. Обмеженість власних носіїв енергії ставить країну під загрозу залежності від їх постачання ззовні, що спричиняє не тільки економічну, а й політичну дестабілізацію. Тому без вирішення проблеми енерго- і ресурсозабезпеченості неможливе успішне здійснення економічних, науково-технічних і соціальних програм, спрямованих на утвердження державної незалежності. Нафта і газ та пов'язані з цими ресурсами виробництва відіграють вирішальну роль у забезпеченні економічної стабільності та безпеки розвитку національного господарства, а нафтогазовий комплекс – це важлива ланка на шляху формування системи економічної безпеки держави (ЕБД).

Отже, забезпечення економічної безпеки держави – це складний процес тактичних дій, спрямованих на ліквідацію можливих внутрішніх і зовнішніх загроз, а також розроблення довготермінових планів та прогнозів, з метою захисту національних стратегічних інтересів. Нафтогазовий комплекс займає центральне місце в системі цих інтересів, відіграє важливе значення у формуванні енергетичної складової економічної безпеки. Враховуючи стратегічне значення нафтогазової галузі промисловості для господарства держави, проблеми ресурсозалежності України, в даному науковому дослідженні зроблено спробу визначити пріоритетні напрямки розвитку галузі, в контексті нафтогазової безпеки.

Потреби людства в енергоресурсах щоразу зростають. Така тенденція пов'язана насамперед з бурхливим розвитком економіки, швидкими процесами урбанізації, підвищенням мобільності життя та інше. За прогнозами Світової Енергетичної Ради (СЕР) енергоспоживання у світі до 2020 р. зросте на 55 %. Водночас світові запаси нафти і газу зменшуються швидшими темпа-

ми, ніж накопичуються. В світі розвідано 140 млрд. тонн нафти, при цьому щорічно добувається 3 млрд. тонн. Приріст запасів нафти в середині 90-х рр. становив 0,8 % при видобутку більше, ніж 2 %. Підрахунки засвідчують, що така ситуація призведе до вичерпання запасів до 2050 року [6, с. 27].

В умовах економічної самостійності перед Україною особливо гостро постала проблема нестачі первинних енергоресурсів, пов'язана з обмеженістю їх розвіданих запасів, а також проблема ефективності роботи об'єктів нафтогазового комплексу, використання його виробничого потенціалу та впровадження в господарську практику енергоекономічних технологій.

Україна належить до держав з недостатньою забезпеченістю власними енергоресурсами, зокрема нафтою та газом. Для ефективного функціонування економіка України потребує 25-30 млн. тонн нафти і 70-75 млрд. куб. м. Водночас, власний видобуток становить 3,5 млн. тонн нафти і 18-20 млрд. м³ газу на рік. Наведені цифри свідчать, що забезпеченість нафтою становить 11-12 %, газом – 16-18 %. Щодо потенційних запасів нафти і газу, то на території нашої держави виділяють три нафтогазоносні райони – Східний, Західний та Південний, у надрах яких початкові видобувні ресурси вуглеводнів становлять 8481 млн. тонн умовного палива (нафти та конденсату – 1706 млн. тонн (20 %), газу – 6712 млрд. м³ (80 %)). При цьому видобуті і розвідані запаси вуглеводнів на території України становлять 41 % від початкових ресурсів (у тому числі на суходолі – 37 %, а в морських акваторіях – 4 %) [7, 3]. Найменш геологічно дослідженою залишається акваторія Чорного та Азовського морів. Освоєність родовищ нафти і газу тут становить 18,2 %.

Наведені дані свідчать про те, що Україна володіє певним запасом потенційних ресурсів як для розвитку сировинної бази нафтової та газової промисловості, так і для надійнішого забезпечення власними енергоресурсами вітчизняного народногосподарського комплексу. Проте існує ряд об'єктивних та суб'єктивних причин, які гальмують процес нарощування обсягів видобування енергоресурсів з розвіданих родовищ. Серед них – необхідність застосування висококапіталомістких технологій для освоєння важковидобувних родовищ, що призводить до збільшення собівартості видобутої сировини; недостатній рівень геологорозвідувальних робіт; законодавча неврегульованість економічних відносин у нафтогазовій галузі. Щодо перспективних на нафту і газ акваторій Чорного та Азовського морів, то вони вимагають великих витрат на розвідку та облаштування родовищ, які майже у 3 рази перевищують вартість аналогічних робіт на суші [8, 30].

За попередніми прогнозами обсяги видобутку газу в Україні до 2030 р. стабілізуються на рівні 26 млрд. м³ на рік, нафти – на рівні 5 млн. тонн [9, с. 21]. Ці цифри виглядають мізерними, коли їх порівняти із сучасними потребами економіки держави. Отже, навіть за умови використання усіх можливих резервів та ліквідації існуючих перешкод у нарощуванні видобутку вуглеводнів, Україна залишатиметься державою з низьким рівнем забезпеченості власними енергоресурсами.

Для визначення пріоритетних напрямків розвитку нафтогазового комплексу України в контексті стратегії економічної безпеки держави, необхідно

сформулювати загрози економічній безпеці, а це ряд факторів внутрішнього і зовнішнього походження, що спрямовані на об'єкт захисту.

Внутрішніми загрозами, на нашу думку, необхідно вважати:

- надмірну енергоємність валового внутрішнього продукту країни;
- високий ступінь зношеності основних виробничих фондів галузі;
- неефективність державного управління комплексом в умовах трансформаційних процесів;
- прорахунки приватизаційних процесів та труднощі у формуванні сприятливого інвестиційного клімату;
- відсутність у суспільстві усвідомлення необхідності вчасної оплати за спожиті енергоносії.

Зовнішні загрози економічній безпеці України такі:

- високий рівень монополізації постачання імпортних ресурсів нафти і газу;
- ризик формування монопольної залежності від іноземного інвестора;
- нестабільність світової кон'юнктури цін на нафту і газ.

Стан економіки, який відповідає вимогам економічної безпеки, характеризується певною системою кількісних показників та їх порогових значень. Рівень небезпеки в нафтогазовій галузі держави описується певними параметрами, що застосовуються для оцінки, моніторингу і прогнозування ЕБД. Це, як на нашу думку:

- споживання енергоносіїв на одиницю внутрішнього валового продукту – енергоємність ВВП (кг. нафтового еквіваленту / 1\$ ВВП);
- частка імпорту у постачанні ресурсів нафти і газу – енергозалежність (30 % від потреби з однієї країни);
- кількість контрольних пакетів акцій, що знаходяться у державній власності підприємств нафтогазової галузі (більше 50 %).

Вирішення проблеми забезпечення України нафтою і газом та локалізація загроз економічній безпеці від їх нестачі, на нашу думку, повинно відбуватися декількома напрямками:

- зменшення енергомісткості української економіки за рахунок скорочення обсягів споживання первинних енергоресурсів різними ланками народногосподарського комплексу, використання альтернативних джерел енергії;
- нарощування видобутку нафти і газу на території України, за умови використання новітньої техніки та технології, інтенсифікація пошуково-розвідувальних робіт;
- створення сприятливого інвестиційного клімату для вкладання вітчизняного та іноземного капіталу в нафтогазову галузь, забезпечивши при цьому національні інтереси держави;
- використання передових технологій у переробці нафти і газу;
- підвищення культури споживання та дисципліни у розрахунках за спожиті енергоносії;
- пошук шляхів диверсифікації існуючих джерел постачання нафти і газу в Україні за рахунок використання транзитних можливостей нафтогазотранспортної системи;
- налагодження взаємовигідних економічних відносин з країнами-експортерами енергоресурсів;
- створення конкурентного середовища на нафтогазовому ринку України.

Стратегія економічної безпеки України повинна містити нафтогазові стратегії, які враховуватимуть пріоритетні напрямки розвитку нафтогазового

комплексу держави, дадуть змогу знизити рівень небезпеки, забезпечити потреби народного господарства в енергоресурсах та здатність об'єктів нафтогазової галузі протистояти руйнівним тенденціям.

На сьогодні в Україні особливо гостро стоїть проблема залежності від постачання енергоносіїв з Росії, що створює загрозу енергетичній безпеці держави, впливає на ефективне функціонування національного господарства.

Україна є найбільшим серед європейських країн імпортером російського газу. Незважаючи на статус "постійного клієнта", Росія реалізовує газ Україні у 2 рази дорожче, аніж країнам Західної Європи, що негативно впливає на конкурентоспроможність продукції української промисловості на європейському та російському ринках. Водночас тарифна ставка за транзит російського газу через територію України визначена на рівні 1,75 долара США за 100 м³ на 100 км, що набагато менше за транзит газу територіями західноєвропейських країн [4, с. 427]. Отже, українська економіка зазнає значних фінансових і матеріальних збитків з причин, які полягають у непередбачуваності дій під час складання договорів на послуги і закупівлю газу та відсутності їх експертної оцінки на предмет відповідності національним інтересам і забезпечення економічної безпеки держави.

Стратегічними об'єктами нафтогазового комплексу України є газотранспортна система держави та підземні сховища газу. З географічної точки зору, Україна розташована між попитом і пропозицією, а її розгалужена система газопроводів здатна транспортувати до країн Європи понад 140 млрд. м³ російського газу. Згідно встановлених домовленостей, російська сторона користується українськими підземними сховищами газу, оплачуючи за послуги зберігання удвічі менше, ніж встановлено для країн Західної Європи. Поряд з цим, Україна за так звані несанкціоновані відбори газу майже не отримує коштів за його зберігання [10]. Власні потреби у газі Україна забезпечує також поставками з Туркменістану через територію Російської Федерації. Стабільні та економічно доцільні поставки з цієї країни можливі тільки за умови налагодження відповідних стосунків з російською стороною. Диверсифікаційні проекти газопостачання (з Ірану, Норвегії, Азербайджану) Україна самостійно не спроможна реалізувати через їх високу вартість.

Одним із шляхів вирішення проблеми нафтозабезпечення України та інтеграції нашої держави до загальноєвропейського ринку нафти має стати нафтопровід Одеса-Броди, який є частиною Євразійського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК). Введення в дію нафтопроводу має для України стратегічне значення, тому що дає змогу забезпечити різноманіття постачальників нафти, а також інтеграцію в Європу через з'єднання постачальників каспійської нафти на сході з європейськими споживачами на заході. При реалізації цього проекту як в напрямку схід-захід, так і в реверсному режимі повинні забезпечуватись насамперед національні інтереси України, пов'язані із зниженням рівня монопольної залежності поставок енергоресурсів, а також надходженням додаткових коштів від транзиту нафти в інші держави. На сьогодні підписано договір між Україною та Польщею, який передбачає добудову нафтопроводу до польського міста Плоцьк.

Стосунки України з Росією у сфері нафтогазопостачання та транзиту енергоресурсів українською територією ускладнюються намаганнями російської сторони заволодіти стратегічними об'єктами нафтогазової інфраструктури України в результаті приватизації або ж отримання як компенсацію за борги, що виникли в результаті імпорту енергоносіїв. Вплив цих процесів на рівень економічної безпеки є суттєвим, тому що відсутність контролю та важелів впливу на роботу окремих об'єктів нафтогазової промисловості призводить до неспроможності держави здійснювати рішучі тактичні та стратегічні кроки щодо захисту своїх національних інтересів.

Отже, наведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

- нафтогазовий комплекс – це стратегічно важлива ланка народного господарства України;
- реалізація стратегії економічної безпеки України повинна враховувати фактичні дані показників роботи НГК, що впливають на ЕБ та їх порогові значення;
- стратегічне співробітництво України з іншими державами в сфері забезпеченості нафтою та газом повинно відповідати національним інтересам держави, враховувати максимально допустимий рівень залежності від імпорту енергоносіїв;
- тактичні зміни, які відбуваються в НГК України, пов'язані із структурною перебудовою галузі, приватизаційними процесами, зовнішньоекономічною діяльністю вимагають експертного аналізу щодо їх впливу на рівень ЕБД.

На нашу думку, перспективами подальших досліджень в даному напрямку може стати:

- розроблення системи оцінки та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз енергетичній безпеці в контексті розвитку НГК держави;
- визначення кількісних та якісних параметрів нафтогазової безпеки України;
- вироблення механізмів створення, наповнення та управління національним стратегічним запасом нафти і газу;
- пошук внутрішніх та зовнішніх джерел зменшення енергозалежності української економіки;
- оцінка попередніх результатів і перспектив державного регулювання в нафтогазовій галузі та ефективності реформістських заходів.

Література

1. Жаліло Я.А. Економічна безпека – справа всіх і кожного// Урядовий кур'єр. 13 серпня 1998, № 154-155. С18.
2. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України. Відомості Верховної Ради. – 1997, № 9. – С. 38-46.
3. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: Монографія. – К: НІСД, 1997. – 144ст.
4. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія. – К: КНЕУ, 2001. – 733ст.
5. Пастернак-Тарнаушенко Г. Економічна безпека держави (статика процесу забезпечення), за редакцією проф. Б. Кравченка. – К: В-во "Кондор", 2000. – 301ст.
6. Беляев Л.С., Марченко О.В. Энергетика мира как фактор устойчивого развития// Энергия: экономика, техника, экология – 2001, № 11. – С. 23-30.
7. Діак І.В. Сировинна база та потенційні можливості видобутку нафти і газу// Нафтова і газова промисловість. – 1999, № 3. – С. 3-6.
8. Слепишкова Л. Концепція сталого розвитку та вимоги до енергетики// Економіка України. – 2002, № 5. – С. 29-33.
9. Проект концепції державної енергетичної політики України на період до 2030 року// "Національна безпека і оборона" – 2000, № 2. – С. 21-32.
10. Діак І.В., Осінчук З.П. Газова промисловість України на зламі століть. – Івано-Франківськ: В-во "Лілея НВ", 2000. – 219 с.